LAURA MESINA

ÎN JURUL CONCEPTULUI DE „EV MEDIU”: *ISTORIA LITERATURII ROMÂNE. EPOCA VECHE*, DE SEXTIL PUŞCARIU

1. Premise

Titlul studiului de faţă, deşi amplu, reuşeşte să numească doar punctul de convergenţă al liniilor de argumentare pe care le propunem aici şi care pornesc de la observaţii cu caracter istoric şi teoretic. Una din tezele noastre este că, pentru Sextil Puşcariu, lucrarea sa[1] dedicată epocii vechi a literaturii române a fost nu doar un scop în sine – acela de a prezenta într-un mod accesibil şi atractiv medievalitatea culturală locală –, ci şi un mijloc pentru a vorbi critic, când implicit, când explicit, despre modernitatea contemporană lui şi despre comportamentul istoric al unor instituţii şi instanţe ale puterii din spaţiul public. În acelaşi timp, istoria literaturii pare să fi fost pentru cercetătorul ei pretextul pentru a se referi la evoluţia artei cuvântului şi a altor fenomene ale artelor, tocmai pentru a informa, dar şi pentru a-i cultiva publicului larg „simţul istoriei” şi sentimentul naţional şi a-i întări conştiinţa modernă. În siajul interpretării acordate de Antoine Compagnon noţiunii de „modern” – în binecunoscuta sa carte din urmă cu 10 ani[2] –, demersul lui Puşcariu ne revelează nouă, celor de astăzi, un portret particular al său: de *antimodern târziu*, cu atitudini ambivalente, dar şi cu consideraţii radicale, orientate nu împotriva modernităţii, ci a exceselor ei; de intelectual chiar „ultramodern”, care, deşi nu-şi mai face iluzii cu privire la lumea sa, continuă să participe încrâncenat la construcţia ei; un tip uman cu profil cultural aparte, în fond, de adevărat om al modernităţii, critic şi, în acelaşi timp, nostalgic; un „modernist moderat”, care integrează tradiţia, pe care o cunoaşte cu erudiţie, în proiectele sale de făuritor de realitate (instituţii universitare, şcoală de înaltă specialitate, instituţii de patrimoniu sau de cercetare, publicaţii, cronică artistică ş.a.m.d).

Pe de altă parte, o nouă lectură a *Istoriei literaturii române,* volumul I (singurul realizat, de altfel, din proiectul editorial anunţat de autor), ne reapropie de conceptul de „ev mediu”, în relaţie cu alte noţiuni din vocabularul ştiinţific aferent, precum „epoca veche” şi „premodernitate”. Realizând acest detur, vom căuta să ne întoarcem către teza anterioară, decelând antimodernitatea lui Puşcariu din analiza viziunii sale de istoric al fenomenelor culturale (literare, în mod particular aici).

[1] Trimiterile se fac la ediţia critică a lucrării, Puşcariu 1987.
[2] Ne referim aici la ediţia franceză, din 2005; în studiul de faţă facem trimitere la Compagnon 2008.

Caietele Sextil Puşcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 624–635

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

2. Linii de argumentare

Pentru aceasta, devin relevante:

a. criteriile cu care autorul operează în delimitarea şi în definirea perioadei istorice studiate (pentru a-i înţelege preferinţa pentru un termen sau altul, şi, de aici, viziunea sa asupra istoriei);

b. metoda pe care o propune Puşcariu în interpretarea epocii „medievale” româneşti (contextualizantă, generaţionistă, antipozitivistă, dar şi antiromantică ş.a.);

c. diferenţele şi suprapunerile dintre „istoria literaturii” şi „istoria literară”, în cazul lucrării sale;

d. fina depliere a conceptelor „dependenţă” (de Orientul european, conservator) şi „influenţă” (venită dinspre Occident, cu consecinţe progresiste), fundamentală atât pentru tezele lucrării (anticonservatoare, dar nu antiiluministe, cum se întâmplă la modernii studiaţi de Compagnon), cât şi pentru organizarea argumentării.

Derivă de aici, din analiza metodei şi a metodologiei, o suită de întrebări de ordin mai larg intelectual, la care căutăm răspunsul:

1. *În ce măsură urmează Puşcariu teoria şi filosofia europeană a istoriei, anterioară sau contemporană lui?*

Afin ideii de influenţă benefică apuseană, deşi priveşte cu admiraţie la iluminism, fie el de sorginte franceză, fie germanică, este totuşi critic la adresa romantismului. Ambivalenţele continuă: deşi în general negativ faţă de ideologia romantică reflectată în demersurile metodologice ale istoricilor timpului, Puşcariu practică un tip de istoriografie dedicată numelor marcante, privite în sincronie şi în context, dar şi în diacronie, proiectate pe fundalul unor „răstimpuri mari de timp” (Puşcariu 1987, p. 13) – parţial reflex clasicist, hegelian, parţial romantic.

Opţiunile sale teoretice nu duc în mod exclusiv nici către clasicismul german, nici către romantismul german, dar nici către raţionalismul francez, ci, mai curând (în spiritul şcolilor europene descendente din Giovan Battista Vico, ca şi din abatele Jean Mabillon, din Montesquieu şi chiar din Voltaire (Gatto 1995)), sunt umanist-iluministe (însă nu negative, spre exemplu, precum la Voltaire în 1758, în *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, la adresa epocii vechi şi a bisericii catolice) şi doar în anumite aspecte devin clasiciste (amintindu-ne de Herder, dar fără pasiunea acestuia pentru cultura antică greacă, ci, dimpotrivă, pentru „romanitate”). Aşadar – dacă urmăm grila lui Compagnon –, Puşcariu e mai curând un anti-antimodern, pe care îl asimilăm aici cu denumirea pe care o propuneam mai devreme, de antimodern târziu, date fiind tocmai preferinţele lui pentru umanismul-iluminist (recuperează ceea ce antimodernii occidentali, precum Marcel Proust, spre exemplu, refuză – secolul al XVIII-lea).

În acelaşi timp, cunoştinţele despre renaşterea italiană par puternic marcate de opera istoricului de artă Jacob Burkhardt şi de gândirea acestuia asupra istoriei: o viziune anti-hegeliană, concentrată asupra tipologiei constantelor istorice – „marii bărbaţi” (figuri culturale marcante), sentimentul „naţional” – şi asupra celor trei pu-

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

teri definitorii pentru epocile vechi: statul, biserica/religia şi cultura. „Cunoaşterea istorică", despre care putem spune că Burkhardt o consideră adevăratul ţel al ştiinţelor în secolul al XIX-lea, calea pentru înţelegerea corectă a devenirii lumii contemporane, este deplină dacă se eliberează de contradicţiile istoricismului şi de egalitarism (un alt simptom al antimodernului, precum în cazul lui Baudelaire), astfel încât cele trei puteri ce definesc o civilizaţie să nu devină monocrome, iar cultura şi expresiile individuale să nu devină imobile. Burkhardt pare să fie prezent în gândirea lui Puşcariu, însă doar până la întâlnirea cu medievalitatea. În absenţa unei renaşteri locale, fapt pe care îl recunoaşte şi îl motivează, Puşcariu valorifică sistemul de categorii pe care Burkhardt îl pune la lucru în scrierile sale despre antichitate sau renaştere, dar în analiza „epocii vechi" româneşti, pe care, prudent, se fereşte să o numească „Ev Mediu".

2. *Este Puşcariu un modern prin critica adusă paşoptismului sau este un antimodern, prin acuza la adresa spiritului (excesiv) critic junimist şi prin opţiunea sa pentru gândirea istorică respectuoasă faţă de umanismul-iluminist?*

Metoda sa, totodată acumulativă (moştenirea lui Vico, prin excelenţă) şi biografică (o opţiune vagă, precum la Sainte-Beuve sau la Hyppolite Taine, pentru romantism, antimoderni şi ei), se concentrează, în mod asumat, asupra figurilor de constructori de valori, care îşi transcend epoca, şi proiectează majoritatea scriitorimii mărunte în fundal, în „privirile generale" ale capitolelor. Deşi contemporan cu prima generaţie a Şcolii franceze de la *Annales*, interesată în istoriografie de fenomene precum istoria mentalităţilor colective, de fenomene de masă, dar şi de micro-istorii, Puşcariu rămâne prin lucrarea sa pe graniţa dintre lumi sau chiar – paradoxal, am spune –, deşi în mai multe, în niciuna din ele până la capăt. Clamează transpunerea istoricului în vremurile de care se ocupă, dar păstrează tonul vibrant al angajamentului patriotic colectiv şi individual (pe care nu-l putem numi încă ideologic), contemporan lui, cu puternic caracter naţional (şi nu naţionalist); acuză patriotismul rău înţeles de către romantismul local, dar cultivă cu un ton superlativ influenţa franceză venită prin intermediul acestuia; subliniază în numeroase locuri acţiunea benefică a culturii occidentale şi critică frontal conservatorismul ortodox, neinteresat de factorul etnic şi de cel naţional, dar îi rezervă acestuia un anumit rol indirect în rezistenţa împotriva „deznaţionalizării" românilor transilvăneni sau moldoveni sub presiunea catolică ş.a.m.d.

3. Radiografia metodologiei şi interpretarea datelor

3.1. *Periodizarea*: autorul operează cu patru termeni aşezaţi în succesiune (şi nu opozitivi, în perechi): epocile sunt veche, nouă, modernă şi contemporană.

Faptul denotă o lectură valorizantă a istoriei, de tip umanist (şi nu în spiritul protestant al lui Christoph Martin Keller, în *Historia Medii Ævi*, din 1688, urmat apoi de Voltaire, dar şi de romanticii fervenţi), dat fiind că apreciază perioada medievală, urmată de o revigorare iluministă a sentimentului „naţional", pe care îl

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

vede manifestându-se în istorie diferit, în funcţie de epoci şi contexte. O discretă gândire evoluţionistă, de tip hermeneutic istoricist (din nou, Vico) este aplicată aici în chip vizionar identităţii colective (dacă ne gândim la anul 1918 şi la faptul că Puşcariu începe să redacteze cursurile populare de „veche” în 1911): conştiinţa naţională se formează în timp şi, deşi mult încercată, ea se manifestă deplin în cele din urmă. Gândirea hermeneutică se combină cu o lectură de tip hegelian: specificul unei perioade istorice este redat prin contextele în care se manifestă şi prin valorile pe care le creează figurile reprezentative – preferinţa pentru biografii „izvorăşte dintr-o concepţie individualistă a istoriei” (Puşcariu 1987, p. 14) –, dar şi prin culorile hărţilor de fundal, respectiv „cărţile populare”, arta din spaţiul comunitar sau alte creaţii de consum mai larg.

Jaloanele etapelor (pentru că nu cronologia interesează aici, ea este chiar respinsă categoric, ci o anumită linie de evoluţie, cum spuneam) sunt istorice, dar cu marcată semnificaţie identitar-naţională: lingvistice – epoca nouă începe cu „renaşterea noastră ca popor romanic”, de la iluminism, latinism şi de la influenţa franceză (Puşcariu 1987, p. 14) – şi evenimenţiale – epoca modernă datează de la 1859, iar cea contemporană autorului, de la 1918.

Pentru începutul epocii vechi şi pentru întreaga desfăşurare a acesteia, Puşcariu recurge la procedeul definirii cadrului de referinţă şi a subiectului „comunitate” (ulterior, naţională) drept identitate/alteritate geografică: „noi, aici, în răsăritul Europei” (Puşcariu 1987, p. 14). Conştiinţa sa de istoric lasă să se vadă, fără a disimula, propriul sentiment al apartenenţei, angajamentul comentariului participativ, precum şi asumarea francă a viziunii istoriografice integratoare.

Condiţia de „graniţă” între continente, care duce la numeroase alte severe constrângeri, dar şi la caracteristici remarcabile (asupra cărora revine adesea), este prezentată critic (deşi motivat) încă din al doilea paragraf al „Introducerii” volumului (într-o definire apofatică a situaţiei istorice): noi, românii,

> „[...] n-am luat parte la cele mai multe primeniri care au zguduit din temelii înfăţişarea vestului european. [...] La orizontul Ţărilor române n-a răsărit soarele civilizaţiei crescute pe ruinele antice: zarea vederilor noastre era stăpânită de semiluna care a făcut ca la noi evul de mijloc să dăinuiască încă sute de ani” (*ibidem*).

Renaşterea occidentală, al cărei ecou s-a auzit „la noi” „slab şi întârziat”, este înregistrată aici începând cu sfârşitul secolului al XV-lea doar pentru că se suprapune cu consecinţele căderii Constantinopolului la 1453 şi cu extinderea puterii musulmane către nordul Balcanilor şi dincolo de malul stâng al Dunării (în alte locuri, Puşcariu va relua referinţa istorică majoră, Renaşterea italiană, cu secolul anterior, *Trecento*).

Un lung Ev Mediu (dacă e să-l parafrazăm pe Jacques Le Goff) „românesc” reprezintă opţiunea de interpretare a lui Puşcariu pentru „epoca veche”, aşadar nediferenţiată structural, relativ omogenă, stabilă şi previzibilă, fără schimbări majore de paradigmă, fără rupturi pornite din interior. Mai curând caracterizată de progresie lentă şi continuă, cu un ritm al acumulărilor de forme şi conţinuturi marcat doar

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

de valurile de „influenţe" venite dinspre Apus, perioada românească „veche" începe, în viziunea lui Puşcariu, cu secolul formării statelor medievale locale, sub semnul autoritar al civilizaţiei slavilor de sud – aşadar, fără nicio „antichitate" greco-romană sau daco-romană –; contemporană, iată, mai curând cu renaşterea italiană decât cu Evul Mediu apusean (de aici, nevoia pe care o resimte Puşcariu de a sublinia diferenţele şi de a le motiva mereu). Altfel vor proiecta ulterior unii istorici (precum Dan-Horia Mazilu) istoria literară veche (aşadar, a „instituţiilor", de tipul genuri, specii, biserică, şcoli etc.), printr-un construct istoric integral, suprapus istoriei europene, pentru a asigura ideea prezenţei, a continuităţii şi totodată a prestigiului cultural local.

3.2. *Fundamente conceptuale*: „Istoria" acestui început de epocă, astfel stabilit, conferă

> „direcţia pentru veacuri întregi nu numai vieţii noastre de stat, ci şi mai ales dezvoltării noastre culturale" (Puşcariu 1987, p. 7–8).

Viziunea critică a lui Puşcariu îşi mărturiseşte de la bun început orientarea umanist-iluministă:

> „La slavii de sud înşişi, cultura aceasta era de origine bizantină, astfel încât, mai târziu, când începe influenţa grecească în Ţările române, numai haina exterioară se schimbă, dar fondul rămâne acelaşi. Legaţi dar de Orient cu cătuşe puternice, întreaga epocă a literaturii noastre se caracterizează prin influenţa aceasta orientală, a cărei trăsătură principală era dependenţa manifestărilor culturale de biserică, în special de ortodoxism. […] Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu Clain şi tovarăşii lor au săvârşit minunea resurecţiunii poporului rămân şi au imprimat direcţia în care avea să se dezvolte spiritul public în cursul deceniilor următoare" (Puşcariu 1987, p. 8).

Conceptul cultural de „influenţă" va primi însă, din necesitatea de clarificare metodologică, o notă specifică, strict pozitivă, şi va denumi contactele (creative) cu occidentul; în ce priveşte relaţia cu orientul ortodox, Puşcariu va alege să utilizeze noţiunea de „dependenţă" (stagnantă). Totuşi, el nu separă micro-perioadele în funcţie de aceste două concepte operaţionale, ci semnalează în prezentarea evoluţiei epocii vechi un aspect dominant sau altul, într-un mod critic sau nu, în funcţie de situaţie.

O influenţă apuseană vine prin intermediul Şcolii Ardelene, privite la rândul ei de către lingvist cu luciditate – direcţia latinistă, o exagerare –, dar, în perspectivă etică şi ideologică, subiectiv, pentru că datorită ei

> „a luat fiinţă sentimentul nostru naţional şi naţionalizarea tuturor aspiraţiilor, a culturii şi a literaturii noastre" (Puşcariu 1987, p. 8).

O adevărată „renaştere romanică" (şi nu română) a avut loc datorită mişcării ardelene, atunci când s-a format „un hotar firesc între noi şi Orient" (condiţia de „graniţă" nu dispare, dar este obiectivată, clarificată şi definită acum în raport cu estul) şi s-au deschis „tot mai largi porţile spre Vestul luminat" (Puşcariu 1987,

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

p. 8), prilej cu care sunt enumerate noile cunoştinţe: obiceiuri europene, literatură apuseană, îndeletniciri artistice.

Caracteristică pentru gândirea lui Puşcariu se arată a fi unitatea opozitivă, dar care nu duce la scindare, ci tot la continuitate: influenţa franceză, decisivă pentru „renaşterea noastră romanică”, vine întâi prin filieră rusă (altfel, o civilizaţie ortodoxă constrângătoare), apoi prin cea romantică (parţial criticată şi ea prin opoziţie cu Junimea, care, la rândul ei, deşi este admirată pentru spiritul ştiinţific, de „observare a realităţii şi de descoperire a adevărului neînfrumuseţat” (Puşcariu 1987, p. 9), este dezavuată din cauza „criticismului, nefiresc la un popor tânăr, care nu-şi ajunsese încă idealul naţional” (Puşcariu 1987, p. 9) şi a „artei pentru artă” (separă esteticul de etic, în linie kantiană, repudiată de autor). Bărbaţii iluştri ai Şcolii Ardelene au fost înlocuiţi însă în mod fericit, se apreciază, atunci când au apărut „curente devenite primejdioase”, de către paşoptiştii cu „vederi largi” şi creatori de conştiinţă şi de cultură modernă, precum Mihail Kogălniceanu şi Vasile Alecsandri. Aceeaşi idee, legată de marile nume care au influenţat istoria culturală, se regăseşte în întregul tablou al literaturii române. Puşcariu alege să reprezinte evoluţia şi generaţionismul, cum spuneam, prin figuri majore, iar verbul mişcării acumulative se conjugă la „modul” continuităţii şi al valorilor definitorii pentru fiecare etapă în parte.

Istoria literaturii române, epoca veche, în viziunea lui Puşcariu, nu este (şi, din tabloul general, nici celelalte epoci nu sunt) o istorie a instituţiilor literare, a genurilor moderne sau a cronologiilor (dimpotrivă, autorul se declară un cercetător antifactologic). Critic al istoriei pozitiviste, ia totodată distanţă şi faţă de patriotismul romantic, mitizant, neselectiv şi lipsit de interes pentru evaluare. Puşcariu solicită istoricului înţelegerea operei, a contextului şi a rolului autorului în epocă, întotdeauna un ilustru bărbat (se încadrează astfel în linia generală a criticii româneşti, „clasicistă” prin modul în care operează cu conceptul de „autoritate”). Demersul lui de istorie *a literaturii*, contrar istoriei *literare* de care ia distanţă, pliază, de fapt, noţiunea de „literatură” peste cea de „scris”/„scriitură” şi de „cultură”, chiar până la a suprapune actul literar peste actul artistic în general – vezi lungul expozeu intitulat „Celelalte arte” (Puşcariu 1987, p. 24–33). În consecinţă, judecata de valoare, „măsura cu care va judeca istoricul literar opera unui scriitor, se va schimba necontenit; ea va fi alta de la o epocă la alta, va fi relativă” (Puşcariu 1987, p. 11). Co-participarea la interpretarea istoriei (la judecata posterităţii se adaugă şi judecata istoricului) nu este motivată în cazul lui Puşcariu doar etic (în context, decantat fiind sentimentul identitar-naţional pe care îl construiesc opera şi autorul ei), ci şi estetic (prin contribuţia la patrimoniul limbii), în cea mai pură linie de gândire socratică. Influenţa acestor valori se face simţită atât în sistemul de concepte, pe care autorul îl aplică la obiectul *istoriei*, cât şi în înţelegerea dată *obiectului* de studiu, respectiv „literatura română” din „epoca veche”, cadru generos, care acceptă în principiu orice fapt scris de limbă ca mărturie a evoluţiei acesteia (*textum*) şi ca document de epocă (*testis*). Ţesătură de limbă română scrisă şi mărturie pentru nivelul de cunoaştere, pentru intenţia autorului, pentru necesităţile de informare ale timpului sau

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

pentru contexte şi conjuncturi, *documentul* este privit ca *monument*, atunci când valoarea lui se dovedeşte a fi reală.

Grija pentru valoarea textului selectat este dublată în mod necesar de grija pentru valoarea autorului prezentat, în baza ideii că „bărbaţii mari" sunt cei care marchează cursul istoriei cu adevărat (şi suficient pentru o carte de introducere în domeniu); de aceea, Puşcariu recurge la metoda biografică, pe care o fondează pe reprezentativitate şi pe gradul de influenţă al actului scriitoricesc şi cultural.

4. Noi observaţii legate de metodologie

Regăsim într-o lucrare erudită din deceniul şase al secolului trecut, semnată de Vasile Florescu (din păcate, marcată de ideologia marxistă uneori până la nivelul judecăţilor de valoare), o istorie utilă a conceptului de „literatură veche", urmărită în convertirea sa în „literatură medievală" şi, mai târziu, „premodernă" (denumire specializată pentru perioada – variabilă – de dinaintea modernităţii/modernităţilor). Rădăcina conceptului este contemporană cu reformele pedagogice greceşti antice şi se consolidează odată cu sofistica.

Perechea „veche"–„nouă", moştenită din antichitatea greco-romană (dar contextualizată diferit, în funcţie de etape), cu valoare antitetică (erau deja categorii literare, nu simple judecăţi de gust), la Puşcariu nu are însă, aşa cum am văzut, aceeaşi semnificaţie; autorul apreciază fără rezerve perioada iluministă şi apoi influenţa franceză asupra spaţiului public românesc („epoca nouă"), dar valorifică lungul Ev Mediu ca o contrapondere şi ca model istoric pentru contemporaneitatea sa (aici, totuşi, este anti-iluminist, dacă ne gândim la Voltaire, dar şi antiromantic, dacă ne amintim de Jules Michelet). Aşadar, conceptul de „decădere", dacă nu apare explicit la Puşcariu, ca să pună în opoziţie Evul Mediu şi premodernitatea, este implicit prin modul în care subliniază configurarea spiritului şi a sentimentului naţional în cazul numelor mari din „epoca veche", ce au dovedit astfel şi „simţ istoric". Un nou indiciu aici al posibilului reflex antimodern de gândire al lui Puşcariu, asupra căruia vom mai reveni.

Înaintăm o a doua observaţie în legătură cu atitudinea „medievală" a lui Sextil Puşcariu (incriminată de recenzorii critici ai istoriei sale): autorul îşi înţelege obiectul de studiu în spiritul epocii căruia acesta îi aparţine, aşadar nu separă „literatura" de fenomenul „cultură" şi nici pe acesta de istorie; nu operează cu criteriul „artisticităţii"; nu introduce sistemul modern al genurilor şi al speciilor. Refuză autonomia obiectului său de studiu în raport cu contextul, pe care îl aşază în lumina esteticului funcţional, evolutiv el însuşi şi angajat (*docere delectando*) – viziune umanistă. De altfel, în linia gândirii antice chiar (Aristotel 1957, 1447b 15), istoria literaturii nu se concentrează în mod simplist asupra formei, ci asupra evoluţiei continue a conţinutului şi a nivelului limbii române. Or, în acest caz, conceptul de „literatură veche" devine permisiv şi amplu, valorificarea sa realizându-se sub incidenţa altor criterii, strict interne genului vechi şi textului (limbii, motivelor, subiectului, calităţii informaţiei, scopului sau mesajului).

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

O observaţie derivată de aici ar fi că Puşcariu renunţă să introducă în periodizarea istoriei literaturii un concept roman, cel pe care Quintilian l-a propus sub numele de „clasic”, de autori-model (pentru o literatură „premodernă”, situată între cea veche şi cea nouă, mai curând „modernă”, dar pentru secolele principatului). Pentru Puşcariu, este extrem de important ca a doua epocă din istoria literaturii române, a „renaşterii romanice” a românilor, să fie privită ca fiind de-sinestătătoare, nu ca un preambul pentru modernitatea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Criteriile cu care el operează sunt, de fapt, întemeiate riguros pe o viziune nu doar de lingvist romanist, ci şi de istoric cu o orientare şi de formaţie pro-occidentală. Din acest motiv, nu introduce perioade-tampon, ambigue, ci decantează funcţiile ideologice şi caută să prezinte contribuţia fiecărei epoci, dar şi momentele critice care apar în evoluţia lor internă.

O altă consecinţă este dată de faptul că Puşcariu continuă o linie „veche” de argumentare, cu rădăcină, în definitiv, în tratatul lui Quintilian, *De Institutio oratoria* (XII, X, 2), pentru apropierea, dubla oglindire sau complementaritatea dintre arta cuvântului şi celelalte arte (indiferent de statutul lor, inferior sau nu scrierii). Se regăsesc aici dezinteresul pentru teoria inegalităţii genurilor, implicit a formelor şi, în schimb, interesul pentru ideea de transformare acumulatică continuă a artei, cu toate perioadele sale de decadenţă şi cu toată inegalităţile dintre operele individuale.

Un alt indiciu al posibilului reflex antimodern de gândire al lui Puşcariu este ideea, fin exprimată, de decădere, conturată după perioada de maturitate stilistică şi lexicală a limbii literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (oricum, idee cosmopolită şi de import occidental). El însuşi având „gesturi şi tendinţe cam decadente şi simboliste”[3], cum este caracterizat de un contemporan al său, Puşcariu nu tinde să facă totuşi din „epoca veche” un mit al „vârstei de aur”, o pledoarie „antichistă” pentru reluarea modelelor ei literare, ci mai curând a celor moral-culturale – personalităţile marcante; el proiectează o lumină critică asupra prezentului tocmai prin modul în care concepe această istorie a literaturii, căreia, dacă ar fi continuat-o pentru toate epocile, i-ar fi subliniat – îndrăznim să avansăm o supoziţie – şi caracterul decadent. Puşcariu se înscrie aici în siajul teoriilor europene ale „modelului”, dovedindu-se, de aceea, conservator (ţine însă de „moderaţia” antimodernului) şi scriind pe alocuri în spiritul şi nu în litera istoriei tradiţionale. În rest, nu critică literatura „veche” (medievală) precum renascentiştii, spre exemplu, care o acuzau de lipsă de rigoare şi de valoare, ei opunându-se, astfel, antichiştilor. De altfel, în Occident, în literatura de specialitate, cei doi termeni, „veche” şi „antică”, se specializează în timp, astfel încât primul denumeşte o literatură viciată nu doar de lipsa rigorii formale, ci şi în utilizarea limbii (latina clericală sau chiar „vulgara”), în timp ce al doilea denumeşte literatura în limba latină clasică, precum şi claritatea şi naturaleţea stilului. Puşcariu are însă faţă de Evul Mediu o atitudine mai curând de antichist – de înţeles, în absenţa documentelor mai vechi şi, mai

[3] Mărturie din epocă despre Puşcariu, consemnată de Ion Rădulescu-Pogoneanu într-o scrisoare către Mihail Dragomirescu; vezi Ornea 1978, p. 732.

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

ales, dat fiind interesul lui pentru textele în limba română. Devine tot mai evident faptul că are o conştiinţă critică a modernităţii, din moment ce nu situează momentele contemporane lui, la care se referă tangenţial în istoria literaturii, pe o scară a transformărilor acumulative, pe care părea să o prefere pentru epocile anterioare (cum am subliniat deja).

În spiritul umanismului renascentist, prezent mai târziu în altă formă, modernizată, la Burckhardt, Puşcariu menţine ideea de „mare autor", de perioade „de înflorire" (secolul românesc prin excelenţă umanist, al XVII-lea, de la Petru Movilă la Dimitrie Cantemir) şi de perioade „decadente" (precum cea fanariotă, descrisă în Capitolul IV). În schimb, accentuează permanent componenta operelor naţionale, pe urmele clasicismului pro-latin (francez, italian), precum şi relevanţa „contemporaneităţii" operei, dictate de contextul său şi de gustul epocii. În ciuda educaţiei sale germane, Puşcariu nu preia, cum am subliniat deja, preferinţa herderiană pentru antichitatea greacă, ci, dimpotrivă, va căuta să accentueze importanţa filierei latino-franceze („romanice") – ceea ce îl va apropia cel mult de clasicismul francez –, aşa cum nu se va înscrie nici în linia moderniştilor revoluţionari, care renunţă la integrarea perioadelor vechi şi se concentrează doar asupra contemporaneităţii lor, ci mai curând în categoria „reacţionarilor", în care Compagnon îl încadrează, spre exemplu, pe Tocqueville (Compagnon 2008, p. 33).

Deosebit de relevantă pentru punctul nostru de vedere este apropierea pe care o putem face de umanismul din secolul al XVIII-lea, începând cu deja citatul Giovan Battista Vico (*Il Feudalismo*), dat fiind interesul comun pentru aspectele sociale ale Evului Mediu, reflectate în/de actul de cultură, dar şi pentru ideea conform căreia perioada a înregistrat o evoluţie în procesul de formare naţională. Comun de asemenea cu demersul lui Vico, din *Scienza Nuova*, este că Puşcariu tinde şi el către o critică adusă timpului său.

Paralela se poate face şi cu opera unui alt umanist italian, Pietro Giannone, care, în *Istoria civile* (1723), manifestă o atitudine antipapală explicită – ce a dus la excomunicarea sa şi la exil (Gatto 1995, p. 148–152); la autorul român, se întâlneşte de asemenea o critică severă, repetată şi pe alocuri deosebit de agresivă la adresa clericatului, ortodox, de această dată, dar şi a ortodoxiei anti-naţionaliste, conservatoare, neinteresate de evoluţia societăţii şi de necesităţile ei spirituale, închise în ea însăşi. Din acest punct de vedere, Puşcariu se dovedeşte un umanist ultramodern (în sensul dat de Compagnon), care valorifică lectura Evului Mediu pentru a sublinia naşterea şi dezvoltarea instituţiilor statului (sub influenţa slavilor de sud, cum subliniază, ceea ce a dat şi tipul de putere exercitată, precum şi orientarea slavonă a culturii). Lupta pentru libertate a românilor leagă statul medieval de cel modern şi dezvoltă, cum am precizat, sentimentul naţional (închegat atunci când există o acceptare a suveranităţii de ambele părţi, guvernanţi şi guvernaţi – idee care se va regăsi, de altfel, în iluminism, la Montesquieu şi Voltaire). În baza lui, se va ajunge mai târziu la conştiinţa naţională şi la construcţia statului naţional – linie de argumentaţie pe care o dezvoltă şi Puşcariu, ceea ce ne relevă modul în care utilizează

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

discursul istoriografic, dar pe care îl şi construieşte – astfel încât să demonstreze evoluţia statului român, de la faza în care a fost inspirat de forme străine spiritului acestuia, la fazele influenţelor occidentale înnoitoare (influenţa husită asupra afirmării limbii naţionale şi a traducerilor, rolul tiparului pentru răspândirea cunoaşterii, influenţa luteranismului şi a calvinismului în construcţia de şcoli laice).

Această viziune a lui Puşcariu aminteşte şi de Ludovico Antonio Muratori, un iluminist prin excelenţă, care confruntă culturile şi discută necesitatea delimitării lor, pornind de la perioada medievală – nu întunecată şi barbarică, ci pregătitoare pentru stadiile ulterioare, de coagulare naţională (Gatto 1995, p. 153–167).

Apropierea de Montesquieu şi de al său *Esprit des lois* se poate face din perspectiva aceloraşi teme: critica faţă de biserica dominantă local, lipsită de capacitatea de a genera un sentiment naţional, dată fiind nu doar vocaţia sa universalistă, ci şi dezangajarea sa socială; invariabilitatea caracterului naţional şi importanţa rolului său, încă de la fondarea statului. În schimb, întâlnirea vagă cu Voltaire ar putea fi proiectată mai curând cu privire la interesul pentru figurile singulare, care în opera lui Puşcariu se traduce prin portretele dedicate umaniştilor din secolul al XVII-lea, perioada „de aur” a culturii române vechi (dar acest interes se regăseşte ulterior şi la alţi gânditori europeni, de care Puşcariu ne apare a fi mai apropiat – cazul umaniştilor italieni sau germani).

Din iluminismul german, reţinem o interesantă posibilă paralelă cu Justus Möser, interesat de eposul popular şi de noţiunea de „libertate”, precum şi cu Johannes von Müller, atent la culoarea locală a folclorului şi la literatura „aclimatizată” cultural (Gatto 1995, p. 187–195). Ceea ce lipseşte din viziunea lui Puşcariu, dintre numeroasele reflexe ale gândirii iluministe, sunt, spre exemplu, teoria climei (factor care condiţionează spiritul popoarelor) şi obsesia herderiană pentru superioritatea civilizaţiei germanice (dimpotrivă şi surprinzător, dată fiind pregătirea sa, uneori Puşcariu devine critic chiar faţă de cultura germană din Transilvania în raport cu cea românească).

În acelaşi timp, istoricul pare complet dezinteresat de medievistica din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pozitivistă, limitată astfel doar la cercetarea documentului inedit.

În baza acestor linii de argumentaţie, neepuizate însă aici, considerăm că viziunea lui Puşcariu, cu puncte de vedere cosmopolite, critice, originale, rezistentă şi ambivalentă în acelaşi timp, duce – după cum avansam la începutul studiului –, către un profil particular, de antimodern târziu. Autor temerar de sisteme de interpretare a fenomenelor culturale şi lingvistice, constructor de forme instituţionale şi culturale, intelectual în contra cutumelor şi a confortului în gândire, dar ca un contrarevoluţionar contra-cinic, care nu dislocă, ci edifică, Puşcariu are indiscutabil o aprehensiune filosofică a istoriei; în cazul lui, nu anti-iluministă, ci antinegaţionistă, dar şi antiromantică. De aici, o aplecare către decadentism, o estetică proprie şi o atitudine religioasă particulară, curajoasă şi nobilă. Reluăm, de aceea, teza anunţată la începutul studiului: istoria literaturii este în mare parte un mijloc pentru a

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

studia construcţia modernităţii, mai târzie la noi (autorul însuşi o proiectează în perioada 1859–1918), dar recentă pentru Puşcariu şi practic vie în perioada 1920–1930 (deceniul celor două ediţii ale cărţii sale).

Lucrarea dedicată de Puşcariu epocii vechi a literaturii române oferă mult mai mult decât îndeobşte se consideră: fiind redactată, tipărită şi revizuită (cele două ediţii) într-un arc generos de timp (1911/1914–1930), putem spune că este contemporană cu evenimente istorice însemnate, dar şi cu schimbări majore de paradigmă din gândirea istorică şi filosofică europeană, de care Puşcariu (trebuie că) avea cunoştinţă; totuşi, el alege să-şi definească şi să-şi delimiteze atent şi în mod propriu câmpul de lucru, astfel încât „semnătura" sa, aparent clasică, este pe deplin autentică, şi atunci când oscilează sau când caută să echilibreze interpretările, şi atunci când aprecierile sale sunt marcate de părtinire.

În ciuda completărilor, diferitelor reclasificări ulterioare, noilor metode, informaţii şi concepte, lucrarea lui Sextil Puşcariu, mai curând de istorie culturală decât de pură istorie a literaturii, fie ea şi „veche", se dovedeşte rezistentă în timp prin faptul că personalitatea intelectuală a autorului, un edificator prin excelenţă, este mai importantă aici decât unele pagini, datate astăzi (de altfel, demne de a fi rediscutate). Profilului său intelectual îi putem subscrie retrospectiv dialoguri conceptuale şi îi putem reanaliza viziunea, de la care trasăm astăzi noi proiecte de „arheologie culturală", locale şi internaţionale, aşa cum credem că a căutat să facă însuşi autorul.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Aristotel 1957 = Aristotel, *Poetica*. Traducere de C. Balmuş, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957.

Compagnon 2008 = Antoine Compagnon, *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes*. Traducere din limba franceză de Irina Mavrodin şi Adina Diniţoiu. Prefaţă de Mircea Martin, Bucureşti, Art, 2008.

Florescu 1968 = Vasile Florescu, *Conceptul de literatură veche. Geneză şi evoluţie: rolul său în istoria esteticii şi a teoriei literare*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968.

Gatto 1995 = Ludovico Gatto, *Viaggio intorno al concetto di medioevo. Profilo di storia della storiografia medievale*. Ediţia a IV-a revizuită şi adăugată. Introducere (postumă) de Raffaello Morghen, Roma, Bulzoni Editore, 1995.

Ornea 1978 = *Titu Maiorescu şi prima generaţie de maiorescieni. Corespondenţă*. Antologie, note şi prefaţă de Zigu Ornea. Text stabilit de Filofteia Mihai şi Rodica Bichiş, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

Puşcariu 1987 = Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediţie îngrijită de Magdalena Vulpe. Postfaţă de Dan C. Mihăilescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987.

Quintilian 1974 = Quintilian, *Arta oratorică*, I–III. Traducere de Maria Hetco, Bucureşti, Editura Minerva, 1974.

Sergi 2000 = Giuseppe Sergi, *L'idée du Moyen Âge. Entre sens commun et pratique historique*. Traducere din italiană de Corinne Paul-Maïer şi Pascal Michon, Paris, Flammarion, 2000.

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)

AUTOUR DU CONCEPT DU « MOYEN AGE »: *L'HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE. L'ÉPOQUE ANCIENNE*, PAR SEXTIL PUŞCARIU

(*Résumé*)

L'article propose une lecture de l'œuvre de Sextil Puşcariu, *L'Histoire de la littérature roumaine. L'Epoque ancienne*, parue en 1921, dans la perspective des réflexions récentes d'Antoine Compagnon sur la typologie de l'attitude antimoderne. La conceptualisation du passé national et la narration de l'époque médiévale – un enjeux identitaire fort pour la culture roumaine d'entre les deux guerres – contiennent aussi des ressources critiques qui permettent à l'auteur de se postionner par rapport aux problèmes de la modernité et de réfléchir au comportement historique des institutions et des instances du pouvoir. La démarche de Sextil Puşcariu révèle le portrait d'un antimoderne tardif, avec des conduites ambivalentes dont les considérations radicales concernent surtout les excès de la modernité: un « ultramodern » qui tout en ayant cessé de croire au projet de la société moderne, continue de s'atteler à son édification.

Cuvinte-cheie: *Sextil Puşcariu, istoria literaturii române vechi, conceptul de ev mediu, Antoine Compagnon, antimoderni.*

Mots-clés: *Sextil Puşcariu, l'histoire de la littérature roumaine ancienne, le concept de moyen âge, Antoine Compagnon, antimodernes.*

Universitatea din Bucureşti
Facultatea de Litere
Bucureşti, Str. Edgar Quinet, 5–7
laura.mesina@litere.unibuc.ro

BDD-A22934 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 11:05:35 UTC)